

ROZUMEK (42) *sb m*

o jasne; e *prawdopodobnie jasne* (tak w -ek).

sg *N rozumek* (5). ◇ *G rozumku* (1). ◇ *D rozumkowi* (2). ◇ [A rozumek.] ◇ *I rozumki(e)m* (4).
◇ *pl N rozumki* (7). ◇ *G rozumk(o)w* (3). ◇ *D rozumk(o)m* (2). ◇ *A rozumki* (5). ◇ *I rozumki* (9),
rozumkami (3); -i *RejAp* (2), *RejZwierc* (2), *SkarKaz*, *GosłCast*; -ami *GrzegRóżn*, *Prot*; -i : -ami
PaprPan (3:1). ◇ *L rozumk(o)ch* (1).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

Dem. od „rozum”, często z odcieniem ironicznym lub złośliwym (42) :

1. *Od znac. ‘zdolność myślenia, rozumowania, rozsądek, inteligencja, zmysł moralny’; ratiuncula Mącz, Calep; sensiculus Mącz* (26) : Co rozumku by náplwał/ ále go tu dofyć *RejZwierc* 71; *Mącz* 347c, 382d; Ale iż ty rozumki na dwoie fie dzielą/ [...] Tám iedno ná chytrołtki wiechę wyftáwiono/ A ná wykrętne kftáły ten narod [Włochów] Ípráwiono. Tám iedno co wykręćić to iuz mądra głowá/ A opák wyftáwowác pozłóćifte łłowá. *RejZwierc* 240v, 251v *marg*, Bbb2; *WierKróc* B; *PaprPan* Ff2.

rozumek czyj [w tym: pron poss – „swoj” (7), *ai poss* (3), *G pron* (1)] (11): *BibRadz* *4; *Prot* B3; *RejZwierc* 255; á lepiejby wczynił/ kiedyby połłuchawłszy rády X.A. Ízperowác rozumkiem fwym przeftał/ poddawłszy rozum fwoy w połłufzeńftwo wiáry prawdziwey páná Chríftufowey. *NiemObr* 143; *WujNT* 333; [SkarŻyw 851 (*Linde*); *SkarKaz* 136b (*Linde*)]. *Cf Zwroty*, »rozumek ludzki«.

[*W porównaniu: bo co v onych [bałwochwalców] był Báál: to v Heretyká iego głowá y rozumek. SkarŻyw* 851 (*Linde*).]

Frazy: »rozumek sprawuje« [*szyk zmienny*] (2): A to włzytko rozumki Íprzećiwne Ípráwuia/ Íz káżdą nalepłszą rzecz opák wycnicuia. *RejZwierc* 247, 251v.

[*»toć to rozumek« = to mądre: Ták bowiem v was [tj. ewangelików] rzecz idzie/ Pan iednym páłcem vkázował ná Piotrá/ y mowіл. Tyś Piotr/ á drugim záś ná fie y mowіл/ Ná tey opoce zbuduię rć. [...] Więć iefliż iefzcze mowiac/ Ná tey Opoce rć. nie vkázował ná fie [...]/ iáko drudzy mowicie. Toć nie rozumiem gdzie páłcem vkázował/ oprócz iefliby ná głowę Piotrowę/ gdyłz wglowie *vigent actus mentis*, iáko kiedy mowiac/ Toć to rozumek vkazuiemy ná głowę [*być może iron. z towarzyszeniem gestu pukania się w czoło*]. *ŚmigłŁup* C3.]*

Zwroty: »rozumek swoj krocic« (1): które [*filozofów pyszniących się swoją mądrością*] nam Pan Bóg dał ná przykład/ ábyłmy rozumki fwé byłtré/ boiáźnią Bożą itéz połłufzeńftwem Kościoła iego króćili *OrzQuin* O4.

»rozumieć rozumkiem swym« (1): A włzákoż y tu możefz fie máluczko vtwardzić ná ty wymyłłacze co wodę łyłzką mierzą/ á chcą rozumieć rozumki fwemi to nieogárnione Boftwo troiákie w ofobách/ á iedno w íftności *RejAp* 68v.

[*»na swoj rozumek się sadzić«: á gdyby iefzcze byli weyźrzeli [heretycy] w Symbolum Niceńskie: (co lepiej iefł/ niżli fie ná fwoy rozumek fádzić) y drugi iefzcze Znáł [Kościoła prawego]/ bárzo iáłny/ w nimby náleźli byli. HerbOdpow* T8v.]

»wystawowác rozumki swoje« = popisowác się umiejętnością rozumowania (1): A Záprawdę/ [...] máło ich widác/ áby s práwey chući opátrowáli doległóści tey mátki świętey fwoiey Rzeczypółpolitey.

Iedno áby s pożytkow fwych/ álbo z waśni iákich/ ábo z boiázni ftrácenia máiętności iakiey/ álbo s pochlebftwá. A drudzy teź áby iedno wyftáwowáli fłowá á rozumki fwoie. *RejZwierc* 188v.

Wyrażenia: »rozumek bystry« (1): *OrzQuin* O4 cf »rozumek svoj krocić«.

»cielesny rozumek« (1): y dziś czyni [*rozum cielesny*] że haeretykowie przą fię prawdy tego Sákrámentu [*tj. Eucharystii*]: iż fię to niepodobno y niefłufzno widzi cieiełnemu ich rozumkowi. *WujNT* 333.

»rozumek ludzki« (3): *GrzegRóżn* Fv, I3v; więcey wierz nieomylnemu fłowu Bożemu/ niżli świerzbiącemu á pierzchliwemu rozumkowi ludzkemu. *LatHar* 381.

»mały rozumek« = *levis ratio, ratiuncula Calep* (3): Tyrocinium animi, Máły rozumek/ pierwśza mądroftká. *Mącz* 471c; Ano przodkowie náfzy co fławy ftrzegáli/ Dla Rzeczypořpolitey y gárdłá dawáli. Będąc w mnieyfzych rozumkoch y w mnieyfzey możności/ Srodzy byli fąfiádom/ y ftrzegli wolności. *RejZwierc* 246v; *Calep* 895b.

[»rozumki okrągłe i płaskie [= *prawdopodobnie: wykrętne i bezwstydne*]: [*o ministrach ewangelickich opisywanych przez jezuitę*]: Gdzie ieden kwaśny drugi rydzy/ ten nurkiem/ ow zezem patrzył [...]. Wielka *varietas*. A což w głowie? toć tám rozumki okrągłe y płáskie. *ŚmigłŁup* [B2]v.]

»rozumek stuczny [= *obłudny, fałszywy*]« (1): Znam was teraz/ o pánie/ z zwyczajami piękneimi/ Liży obrałki cíché/ z rozumki [!] ftuczneimi. Cnoty pełno w pořtáwie/ po wiérzchu wftydliwéy/ Poyźrzy dáléy/ doć zdrády y obłudy żywéy. *GosłCast* 30.

»rozumek wykrętny« (1): Coź gdy nas Pan Bog fkařał iż ni ocz nie dbamy/ Iedno fwe włafne rzeczy ty ná pieczy mamy. A tego nie bączymy iż giniemy márnie [...]. A to wřzytko fpráwuia rozumki wykrętne/ Práwie ná nas przywodzą wřzytki czáły fmętne. *RejZwierc* 251v.

Szeregi: [»głowa i rozumek«: *SkarŻyw* 851 (*Linde*) cf *W porównaniu*.]

»mnimanie i rozumek« (1): gdyż żáden rzeczy Bořkich nigdy poiać nie może/ [...] iefliź fię nie rořpręże z mnimániem y zrozumkiem fwem pierwřzym/ á nie poda cále vmyřtu fwego pod iego rořkazánie święte *BibRadz* *4.

»rozumek a wymyřł« (1): iákochmy fkoró poczęli mędrowáć á wyláthowáć nád obłoki z rozumki fwemi/ á z dziwnemi wymyřły fwemi/ ták nam wřzytko zámieřzác raczył [*Pan*]/ że ku żadney poćciwey á pořrzebney fpráwie/ práwie przyřć nie możemy *RejZwierc* 255; [*Respons* K4].

[»rozumek i wywod«: By mi řto tyřięcy Káłwinow y Zwinglow/ y řto tyřięcy niepodobieřftwá y nieprzyřtoyności zádawáli/ wiáry tey ze mnie rozumkámi fwemi y wywody Philozophřkiemi nie wyřtrářzą. *SkarKaz* 136b (*Linde*).]

W przén (3) : Ale niech o tym mowia wářzy káznodźieie/ Acz widzę że nie ieden z pocztu ich řzáleie. A máło teź řą mędřzy co idą zá nimi/ Latáiąc pod niebiosá rozumkámi fwemi. *Prot* B3; Iáko náfzy przodkowie chocia y prořci byli/ Niewiele mędrowáli á wiele czynili. Lecź dziś gdy řie imiemy rozumki řzymowáć/ Mogłby řie nam pořtronny bárzo podziwowáć. Bo nie będzie nic k rzeczy iedno piękne fłowká. *RejZwierc* 251v, 255; [*Z Powřzechnego Kátholickiego á Krzeřćiańřkiego Kořćiołá/ my Ewángelicy nigdyřmy nie wyřzli [...]. Tylko opuřćiliřmy one wářze przydátki/ o których Kořćioł Apořtolřki niewieřziáł/ á wy ie [...] przymuiác/ [...] dálekořćie zářzli/ w lás pogáńřkich rozumkow/ á wymyřłow od řtárożytnego Krzeřćiańřkiego Kořćiołá. Respons* K4].

[Przen: Metonimicznie: Człowiek: Kiedyż się też w tym obaczą nasz przyjaciele Ewangelicy/ iż gdy tak wiele jest różnych edycji/ y każdy rozumek swoją Biblią ma/ [...] trzeba żywego iakiego Prawidła na rozeznanie tego co jest od Duchá S. y co sfałżowanego? *ŚmigłŁup* C2.]

2. Od znac. 'rozumienie, rozumowanie' [w tym czyj (11): pron poss (9) – „swoj” (8), G pron (2)] (15) :

W połączeniach szeregowych (2): przedię co daley tho w gorżse á w zawiłkánłże sie spráwy y wdawamy y bezpiecznie ich wzywamy [...]. A to nam wżytko rozumki nasze nowo wymyłne/ omyłne poftawki/ pychá á łowká przekełowane czynią. *RejZwierc* A3, 267v.

Zwrot: »swe rozumki pomylić« = *stracić słuszne rozumowanie* (1): A Snadz on Nektánabo ácz był moźnym krolem/ Kiedyby dziś chciał łtánąc s tym to pánem łpołem/ Pewnieby łwe rozumki przedyuchno pomylił/ Prętkoby go to mi wierz Mikołay [Tarło] náchylił *PapriPan* M2.

a. Od znac. 'interpretacja': błędne mniemanie, fałsz, herezja (6) : Iednak ná łámej gwiaździe y wnątrznym náchnieniu/ przełtawác tym [trzem] Krolom Bog nie kazał: połłał ie do Prorokow do kościoła łwego w Ieruzálem [...]. O by ná to pátrzyli dźisieyłzy łwiegotarze/ ktorzy nie idą do Ieruzálem z łwoimi rozumki [...]: ále piłmo łami lepiej rozumieć chcą/ niżli kościoł wżytok powłzechny. *SkarKaz* 519a; [Zechceć mi tu mędrkowác Grzegorz: będzie figlował Gentilis: ludzie hárdzi á pyłzni/ nád wżytok Kościoł/ nád wżytokie Concilia y Doktory/ będą łwoie rozumki przełkádác *HerbOdpow* 15, R, Cc8v; (nagł) Na matkę Rzymšką. (-) [...] Naprzyjmowała sobie mistrzów rozmaitych, Filozofów z Grecyjej, ludzi znakomitych. Ktorzy prawdę do gruntu rozumki zniszczyli *BogowieFałsz* 219].

Wyrażenia: »rozumek omyłny« [szyk 1:1] (2): A tu sie niech zawnłtyda on biegun/ co biega po niebye y po ziemi z rozumki omyłnymi łwemi/ co o tych łwiętych Ołobach/ áłbo dziwniey rozumie/ áłbo omyłnym rozumem łwym ludzi wwdzi *RejAp* 53v, BB6.

»womyłny rozumek« (2): *RejAp* 66; Nie dáyże sie wwdzić tym nowotnym á womyłnym rozumkom/ ktorym podobno tego potrzebá/ áby imi łzymowali/ áby ten Bog żadney łłtności nie miał/ bo powiedáią iż iej w piłmie nie máłz. *RejZwierc* 9.

Wyrażenie przyimkowe: »według rozumkow« (1): Tákżeć też iefli rozumieią że Bog słowo nie jest perłoną/ ktoraby nie byłá Bogiem/ ále że Kryłtus był Bog v Bogá Oycá: Tedyć y według tych rozumkow łwych dwu Bogu máią *GrzegRóżn* B3.

b. Od znac. 'pomysł' (6) : WERnerus on dowcipny y wielmi wczony/ Proźno s łwemi rozumki ma ieździć w ty łtrony/ Choć on prawá porządek był w Niemcech włtáwił/ Niewiem by łwym dowcipem tu w Ruśi co spráwił *PapriPan* D4; Minucius on mądry á zacny pan w Rzymie/ Kiedyby s Swiejkowłkiemi tu záłsieć miał ninie/ łuźby pewnie rozumki iego zá nic były *PapriPan* H, E2v, N, N2v; [Práktiki kthore zdrádą názwác moźemy/ the by zá Mołkiewłkiego włtác y włmierzyć sie mułiały [...]/ á zá tym by takie rozumki ktore [...] wżytkiey Rzeczypolitey tákżeć też wolnościám náłzym wielce łzkodliwe były/ w wteczby się obrocić mułiały. *Sentencja* C2].

Wyrażenie: »rozumek łwiata tego« (1): Gdyż sie zawnłże ten Pan łprzełwi wyniołłym myłlam ludzkim/ á połromacác zawnłże obiecúie niepotrzebne womyłly á rozumki łwiatá tego. *RejZwierc* 255.

Szeg: »womył a rozumek« (1): *RejZwierc* 255 cf Wyrażenie.

3. *n-pers (1)* : Barbara de Pabianowo filia Rozumek uxor vero Martini Gregyell de Sadi feria tertia in Vigilia Simonis et Iude Anno Domini 1545 recognovit [...] *LibMal 1545/107*.

AN, PP